

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 2022-ci il

M ü n d ə r i c a t

- **Sumqayıt hadisələri ilə Azərbaycan xalqının heç bir əlaqəsi yoxdur 2**
- **Sumqayıt hadisələri şahidlərin gözü ilə 4**
- **Erməni saxta “genosid”inin 34 ilin arxasından boylanan hərisliyi 6**
- **Sumqayıt hadisələri ermənilərin planlı təxribatı idi 10**
- **Sumqayıt hadisələri SSRİ və Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının məqsədyönlü şəkildə hazırladıqları planın tərkib hissəsi idi 12**
- **“Sumqayıt şəhərində törədilən qanlı hadisələr Azərbaycana qarşı öncədən planlaşdırılmış təxribat idi” 16**
- **Sumqayıt: Ermənilərin hiylə zəncirinin qırılan halqası 17**
- **Ermənilərin Sumqayıt təxribatı həqiqət aynasında 20**

Sumqayıt hadisələri ilə Azərbaycan xalqının heç bir əlaqəsi yoxdur

Keçmiş SSRİ dövlətinin başçısı M.Qorbaçovun məsləhətçisi akademik Abel Aqanbekyan 1987-ci ildə Fransada nəşr olunan "Humanite" jurnalındakı məlum çıxışı ilə dünyaya səpələnmiş bütün ermənilərə Qarabağın müstəqilliyi uğrunda mübarizəsinin başladığını elan edəndən sonra ermənilər və onların havadarları hərəkətə gəldilər. Məsələni müzakirə obyektinə çevirmək, milli qırğınlar törətmək və bu işi erməniləri silahlandıraraq Azərbaycan xalqının üstünə qaldırmaq yolu ilə həll etmək variantları hazırlanmışdır. Planın tərkib hissələrindən biri də Sumqayıtda ermənilərin qırğını təşkil etmək idi.

Məlumdur ki, sovet hökuməti özündən əvvəlki imperiyanın siyasətini davam etdirərək Qərbi Azərbaycan torpaqlarında paytaxtı bizim İrəvan şəhəri olan Ermənistan dövləti yaratdı. Ancaq ermənilər və ermənipərəst sovet hökuməti Azərbaycana qarşı torpaq iddialarından əl çəkmədilər. 1948-1953-cü illərdə Anastas Mikoyanın Stalinlə razılaşdırılmış planına əsasən azərbaycanlılar qədim ata-baba yurdlarından deportasiya edildilər.

Qeyd etməliyik ki, nəinki Qarabağı, hətta bütün Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək məqsədi güdən çar Rusiyasının və sovet dövlətinin siyasəti bizim torpaqlardan, ilk növbədə, Türkiyəyə qarşı platsdarm yaratmaqla şərtlənir və burada onların niyyətləri üst-üstə düşürdü. Yaxşı bilirik ki, torpaqlarımızı ələ keçirmək və dövlət qurmaq ermənilərin illərlə arzuladıqları, lakin əlçatmaz məqsədləri idi. Buna görə də, Dağlıq Qarabağda ermənilərin yaşadığını bəhanə edərək orada səs-küy yaratdılar və bu ərazini Ermənistana birləşdirmək planlarını işə saldılar. Bu çirkin planın müəllifləri və rəvac verənləri Raisa və Mixail Qorbaçovlar, Zori Balayan, Silva Kaputikyan, Sero Xanzadyan, Georgi Şahnazaryan, Abel Aqanbekyan və başqaları idi. Onların "dirijorluğu" ilə Sumqayıtda qırğın planlaşdırıldı və həyata keçirildi.

Məlum idi ki, Sumqayıt çox millətli şəhər kimi respublikanın ikinci böyük sənaye mərkəzidir və SSRİ-də müəyyən qədər tanınmışdı. Baş verəcək qırğında əli olduqlarını danmaq və ya izi itirmək üçün Ermənistandan və Dağlıq Qarabağdan yüz kilometrə uzaqda olan Sumqayıt daha əlverişli sayılırdı. Qaniçən cəlladlar yaxşı bilirdilər ki, Sumqayıtda yaşayan ermənilərin əksəriyyəti xırda sənətkarlıqla məşğul olurdu. Ziyalılar, alimlər və tanınmış şəxslər isə çox az sayda idi. Ermənilər "ümumi işi" naminə öz soydaşlarını güdaza verməkdən heç də heyfsilənmədilər. Nəhayət, Ermənistandan və Dağlıq Qarabağdakı isti yurd-yuvasından zorla qovulmuş qaçqınların böyük bir qismi Sumqayıtda məskunlaşdırılmışdı və onlar ermənilərə qarşı hər hansı tədbirə, o cümlədən qisas almağa hazır idilər.

Sumqayıt hadisələrinə iki gün qalmış qatı millətçi olan Silva Kaputikyan televiziya ekranından erməni əhalisinə müraciətlə demişdi: "Qarabağ tarixən Ermənistanın olub. Bizim əsas məqsədimiz hər iki torpağı birləşdirmək deyil, əsas məqsəd tarixən bizə vurulan yaranı sağaltmaqdır. Xalqımız böyük faciələrə düşər olub, lakin xalqımız müdrik xalqdır. Biz öz müdrikliliyimizi M.Qorbaçova köməklikdə göstərməliyik. Çünki yenidənqurmanın, demokratiyanın düşmənləri çoxdur, onlar bir cəbhədən çıxış edib bizim planları poza bilərlər. Buna görə də hər bir yolla ona kömək etməli və tarixi torpaqlarımızı geri qaytarmalıyıq".

Sumqayıt hadisələrinin təhlili göstərir ki, şəhərdə yaşayan ermənilərin böyük əksəriyyəti bundan xəbərdar imiş. 1988-ci il fevralın 27-29-da törədilmiş hadisələrdə 32 nəfər öldürülmüş, 400 nəfərdən çox insan bədən xəsarətləri almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektinə dağıdılmış, 40-dan çox avtomobil zədələnmiş, dövlətə 7 milyon rubl və ya 10 milyon dollar məbləğində ziyan vurulmuşdu. Erməni ziyalılarının bir çoxu bu hadisələrdən dərhal sonra anti-azərbaycan təbliğatına başladılar. Qatı millətçi olan yazıçı S.Xanzadyan "Yurmala" qəzetinə verdiyi müsahibədə faktları təhrif edərək Sumqayıtda 450-dən çox adamın öldürüldüyünü və onların hamısının erməni olduğunu bildirirdi.

Z.Bünyadov erməni separatçısı Nvard Avakyanın dediyi "Sumqayıtda bizim əlimiz yoxdur, ora bizdən 400 kilometr uzaqda yerləşir" fikrini əsaslı arqumentlərlə alt-üst etdi. Daşnakların məkrli planlarının ifşa edilməsi işinə K.Rəhimov və bir çoxları qoşuldular. Onlar sübut etdilər ki, Sumqayıt qırğınının təşkilatçıları azərbaycanlılar yox, ermənilərdir.

Azərbaycan xalqının görkəmli oğlu, akademik Z.Bünyadov "Nə üçün Sumqayıt?" məqaləsində

ermənilərin və bu qanlı hadisənin törədilməsində marağı olan digər qüvvələrin məkrini öz məntiqli mühakimələri ilə təkzib etmiş, aksiyanın, faciənin hansı məqsədlər üçün həyata keçirildiyini açıq göstərmişdir. Təəssüf ki, həmin dövrdə Azərbaycan rəhbərliyi Kremlin göstərişlərini əsas tutaraq Sumqayıt hadisələrinin guya bir qrup cinayətkar üsürlər tərəfindən törədilməsi faktı ilə razılaşdı. Sumqayıt hadisələri Ermənistandan azərbaycanlıların vəhşicəsinə qovulması prosesini daha da sürətləndirdi. Azğınlaşmış ermənilər kəndlilərə hücum etdilər, azərbaycanlı əhalini öz dədə-baba torpaqlarından didərgin saldılar. Sonralar məlum oldu ki, bu zaman 400 nəfərdən çox soydaşlarımız müxtəlif işgəncələrlə öldürülmüş, 230 min soydaşımız doğma Vətəninə qovulmuşdur. Əslində planlı şəkildə hazırlanan Sumqayıt hadisələri ilə Azərbaycan xalqının heç bir əlaqəsi yoxdur. Dünya ictimaiyyəti dərk etməlidir ki, bu aksiya SSRİ-nin milli münafişlər zəminində dağıdılmasına xidmət etmiş, Sumqayıt isə sadəcə əlverişli bir yer kimi seçilmişdi. Xalqımız bütün dövrlərdə, eləcə də bu gün hər cür irqi ayrı-seçkiliyi, qatı şovinizmi rədd edir, öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara və millətlərə qayğı ilə yanaşır, tolerantlıq nümayiş etdirir. Bu ilə həll etmək variantları hazırlanmışdır. Planın tərkib hissələrindən biri də Sumqayıtda ermənilərin qırğını təşkil etmək idi.

Elmar Xəlilov,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin
Dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
“Sumqayıt”. 2022-ci il.18 fevral. - S. 3.

Sumqayıt hadisələri şahidlərin gözü ilə

2019-cu ilin noyabrında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Sumqayıtın 70 illik yubileyi ilə əlaqədar şəhərimizdə keçirilən tədbirdə çıxış edərək bir çox vacib məqamlara aydınlıq gətirdi. 1988-ci ildə şəhərdə törədilmiş hadisələrə də toxundu. Bildirdi ki, bütün bunların erməni millətçilərinin əməlləri idi. Hadisələr əslində Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılmasına və keçmiş SSRİ-nin dağılmasına təkan verəcək vasitələrdən biri kimi düşünülmüşdü.

Əslən Sisyandan olduğum üçün o zaman Sumqayıtda baş verənləri yaxşı anlayırdım. Ermənilərin necə ikiüzlü, xain, nankor olduqlarından xəbərdar idim.

Həmin ərəfədə Ermənistandan zorla qovulmuş azərbaycanlıların 18331 nəfəri Sumqayıta pənah gətirmişdi. Orada soydaşlarımıza qarşı şovinist hərəkatlər törədilməsi ilə bərabər, Sumqayıtda təhriki qüvvələr peyda olmuşdu. Onlar Qərbi Azərbaycanın müxtəlif rayonlarından gəldiklərini, orada azərbaycanlılara amansız divan tutulduğunu, qızların zorlandığını, qocaların, ağbırçəklərin döyülərək öldürüldüyünü şəhərin mərkəzində, kolxoz bazarının və univərmağın ətrafında toplaşan sakinlərə bildirir və aranı qızıqdırırdılar. Nəticədə gənclərimizdə intiqam hissələri getdikcə alovlanırdı.

İxtişaşların Sumqayıtda törədilməsi heç də təsadüfi deyildir. Görünür, bu məkan çoxmillətli bir şəhər olduğu üçün təxribat və qətlərin təşkilatçılarının niyyətlərinə uyğun gəlirmiş. Digər tərəfdən, o dövrdə artıq respublikada, o cümlədən Sumqayıtda əhali arasında rəhbərlikdən müəyyən narazılıqlar vardı. SSRİ DTK-dan “xeyir-dua” alan bir qrup ermənilər Azərbaycan xalqının bu narazılığından istifadə edərək məhz Sumqayıtda təxribata əl atdılar.

Talan “teatrı” üçün bu şəhərin seçilməsinin bir səbəbi də o idi ki, burda Azərbaycanın müxtəlif rayon və şəhərlərindən gəlmiş minlərlə gənc var idi. Bədxahlarımız yaxşı bilirdilər ki, təxribat baş versə, Sumqayıt uşaqları dərhal ön cərgələrdə olacaqlar.

3-cü mikrorayonda mənzil-istismar sahəsinin pasport qeydiyyatçısı işləyən Laura Lalayan “Krunk” təşkilatına üzv olmayan və maliyyə yardımı göstərməyən ermənilərin adlarının qarşısına qara xətt qoyaraq, siyahını təxribatı icra etmək tapşırığı almış Eduard Qriqoryana təqdim etmişdi. Heç kəs fərqi nə varmırdı ki, niyə dağıdıcı dəstəni arxasınca aparın Qriqoryan hansısa binanın birinci mərtəbəsindəki erməniyə toxunmur, lakin yuxarı mərtəbədə yaşayan erməni sakinlərini hədəf seçir, onlara divan tutur, öldürür və ya öldürtdürürdü. Çünki aşağı mərtəbədə yaşayan ermənilər “Krunk” cəmiyyətinin üzvü olmaqla Ermənistanın mənafeyini müdafiə edirdilər. Ermənilər dünya ictimaiyyətinə çatdırırdılar ki, baxın, barbar müsəlmanlar “yazıq, cəfəkeş, məzlum”, erməniləri qırırlar, bunlarla bir yerdə yaşamaq mümkün deyil. O biri tərəfdən isə Ermənistanla mesaj göndərirdilər ki, erməni mənafeyini güdməyənənin aqibəti məhz belə olar.

Sumqayıtdakı mitinqlərdə təxribatçı çıxışlar edənlərin kimliyi də sonradan məlum oldu. Hadisələr davam edərkən baş verənlərin görüntüləri dünyanın müxtəlif ölkələrində yayılmışdı. Evlərin damına kameralar quraşdırılaraq, hadisələr lentə alınmışdı.

İxtişaşlar zamanı “kapitan” rolunu oynayan Qriqoryanı mən də tanıyırdım. “Paşa” ləqəbi ilə çağırılırdı. Dəfələrlə həbsdə yatmışdı. Buna görə də xüsusi xidmət orqanları onu ələ almışdı. Proseslər isə gizli gedirdi. Heç kəs Qriqoryanın niyyətindən xəbərdar deyildi. 3-cü mikrorayonda, avtovağzal ərazisində hadisələr başlayanda Qriqoryan ön cərgədə dayanmışdı. Ünvanlara həmlələr zamanı da “flaqman” o idi.

Deyə bilərsiniz ki, Qriqoryan erməni soyadıdır. Azğınlaşan kütlə isə onun, yəni bir erməninin təxribatçı fikirlərinə inanaraq hərəkat edirdi. Məsələ onda idi ki, həmin vaxt bizdə beynəlmilətçilik əhval-ruhiyyəsi hökm sürürdü. Yəni Sumqayıt 80-dən çox millətin nümayəndələrinin yaşadığı bir sənaye şəhəri idi. Bəlkə də onun arxasınca gedən gənclərin çoxu Qriqoryanın erməni olduğundan xəbərsiz idi. Azərbaycan dilini elə gözəl bilirdi ki, adam mat qalırdı. Hətta bir dəfə söhbət edəndə o, “filankəs mısmırığını salladı” şəklində bir cümlə işlətməmişdi. Heç azərbaycanlıların müəyyən hissəsi “mısmırmaq” sözünün mənasını bilmirdi. Ləqəbi də “Paşa” olduğuna görə şübhə yaratmırdı. Onun arxasınca gedən gənclərimizin əksəriyyəti isə zavodlarda fəhləlik edən siyasətdən uzaq adamlar idi.

Ermənilərin planlı şəkildə həyata keçirdikləri məsələlərdən biri də Sumqayıtda yaşayan, milliyyətçə erməni olan 84 nəfər əmanətçi şəhərimizdə fəaliyyət göstərən 14 əmanət kassasından 143 min 64 rubl məbləğində əmanətləri götürmüşdü.

İsrailə köçmüş bir bakılı Tel-Əvivdə çıxan “Kruq” qəzetində dərc etdirdiyi “Bakı

gündəliyi”ndə yazırdı: “Keçmiş həmvətənim olan qadın etiraf edirdi ki, Sumqayıt azərbaycanlıların erməniləri qəhrəmancasına qoruduqları şəhərdir. Qətlərə, əlbəttə, ermənilər rəvac vermişdilər. Tutulanların işinə isə qəsdən Rusiyanın məhkəmələrində baxılıb ki, çirkin niyyətlər örtbasdır edilsin”. İsvəçdə yaşayan erməni siyasi xadim və yazıçı Vaqe Avetyan özünün sensasion fikirləri ilə soydaşlarının iç üzünü açıb. Sumqayıt hadisələrinin ildönümü ərəfəsində o bildirib ki, həmin dövrdə yaşanan hadisələri azərbaycanlılar deyil, SSRİ rəhbərliyinin köməyi ilə ermənilərin özləri törədiblər. “Ermənilər Qarabağı qonşularından alıb dünyaya göstərmək istədilər ki, necə ağıllı, qədim keçmişə malik xalqdırlar. Eləcə də demək istədilər ki, azərbaycanlılar necə pis xalqdır”, - deyə erməni yazıçı bəyan edib.

Kütləvi ixtişaşlar nəticəsində 60 mənzil qarət olundu, 14 avtomaşın yandırıldı, 8 avtomaşın zədələndi, 16 ticarət obyektinin şüşələri sındırıldı, DİN-in 17 ədəd avtomaşını əzildi. Həmin vaxt 198 nəfər bədən xəsarəti aldı, onlardan 87 nəfəri xəstəxanalara yerləşdirildi.

O vaxt ermənipərəst rəhbərlər bizə tapşırırdılar ki, milliyətcə erməni olan işçiləri tapın, yemək aparın, xəstəxanalara baş çəkin. Mən bazarlıq edib xəstəxanaya getdim, orada 94 yaşlı erməni qadına salam verdim. O isə mənə tərəf acı-acı baxışlarla baxdı və sayıqlamağa başladı: – Lernayın Qarabax merna (Dağlıq Qarabağ bizimdir) dedi və üzünü yana çevirdi. O zaman Levon Ter-Petrosyan mü sahiblərinin birində demişdi: “Sumqayıt hadisələrindən sonra Azərbaycan xalqı şok vəziyyətinə düşmüşdü, əgər ölkə rəhbərliyi bu məqamdan istifadə edib, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanla birləşməsi haqqında qərar çıxarsaydı, Azərbaycan xalqı buna etiraz edə bilməyəcəkdi”. Mənə elə gəlirdi ki, həmin vaxt Sumqayıtda baş verən hadisələrdən bizim ziyalılar, yazarlar, adi fəhlələr baş çıxara bilmir, bu cür təxribatın baş verməsinə inanmırdılar.

O vaxtkı ermənipərəst rəhbərlər bizə tapşırırdılar ki, milliyətcə erməni olan işçiləri tapın, yemək aparın, xəstəxanalara baş çəkin. Mən bazarlıq edib xəstəxanaya getdim, 3 nömrəli palatada yatan 94 yaşlı erməni qadına salam verdim. O isə mənə tərəf acı-acı baxışlarla baxdı və sayıqlamağa başladı: - Lernayın Qarabax merna (Dağlıq Qarabağ bizimdir) dedi və üzünü yana çevirdi. O zaman Levon Ter-Petrosyan mü sahiblərinin birində demişdir: “Sumqayıt hadisələrindən sonra Azərbaycan xalqı şok vəziyyətinə düşmüşdü, əgər ölkə rəhbərliyi bu məqamdan istifadə edib, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanla birləşməsi haqqında qərar çıxarsaydı Azərbaycan xalqı buna edə bilməyəcəkdi”. Mənə elə gəlirdi ki, Sumqayıtda baş verən hadisələrdən bizim ziyalılar, yazarlar, adi fəhlələr baş çıxara bilmir, bu cür hadisələrin baş verməsinə inanmırdılar. O vaxtkı kütbaş rəhbərlərin Mərkəzin göstərişi ilə oturub-durmaları, hadisələri düzgün araşdırmamaları, bütün günahları azərbaycanlıların üzərinə yıxmaları Azərbaycan xalqına arxadan vurulan zərbə idi.

Sumqayıtda baş verən hadisələrə hüquqi qiymət verilmədi. İstintaq qanuna zidd formada aparıldı. Hadisələrin əsas təşkilatçısı bir tərəfdə qaldı, Moskvada Əhməd Əhmədova ölüm hökmü oxundu. Əhmədi yaxşı tanıyırdım. Onun haqqında məqalə də yazmışam. Sonradan ata-anası ilə həmsöhbət olduq. Valideynləri bildirirdi ki, Əhməd müharibədən, dava-dalaşdan uzaq insan idi. O zaman Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında çalışan Xalq artisti Afaq Bəşirqızı ilə bağlı da əsassız iddialar qaldırılmışdı. Mən özüm doqquz dəfə prokurorluğa çağırılmışdım. Dostlarım mənə əvvəlcədən demişdilər ki, kitablarımın hamısını gizlədim. Elə şeirlərim vardı ki, ələ keçsəydi, mənə də millətçi damğası vurula bilərdi. Çünki adım təhrikçi millətçilər siyahısına düşmüşdü. Əvvəlcə direktor işlədiyim məktəbə, sonra evimə gəlib yoxlama apardılar. Təsədüfən evimizdə yun darağı tapmışdılar. Məsələni qəlizləşdirərək həmin darağın silah məqsədilə istifadə olunma biləcəyindən şübhələnməyə başladılar. Həyat yoldaşım dərhal içəri keçib yun gətirərək daramağa başladı ki, həmin əşya silah deyil, bu məqsəd üçün istifadə olunur.

Haqq nazilsə də, üzülməz. Bu gün müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin qətiyyəti, qəhrəman Ordumuzun hünəri sayəsində ermənilərin qonşu torpaqlarını ələ keçirmək niyyətləri tam iflasa uğrayıb.

Əvəz MAHMUD LƏLƏDAĞ,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin müəllimi,
şair-dramaturq
“Sumqayıt”. 2022-ci il. 25 fevral.- S.5.

Erməni saxta “genosid”inin 34 ilin arxasından boylanın hərisliyi

Sumqayıtda ermənilər tərəfindən öncədən planlaşdırılmış qanlı hadisələrdən bizi 34 illik zaman kəsiyi ayırır. Boylanıb geriye baxanda həmin hadisələr zamanı öncədən görünməyən həqiqətlər aydınlaşır, ermənilərin Sumqayıtda törətmək istədikləri növbəti “genosid”in bir çox “çılpaqlığı” üzə çıxır. Bu faktları vaxtında görmədiyimizdəndir ki, sonradan qiymət verəcəyimizin kökünü araşdırmaqda da çətinliklərlə üzləşirik.

Erməni təbliğat maşını dünyaya Sumqayıt hadisələrini onlara qarşı törədilən terror kimi sırımaqda israrlıdır. İstintaq proseslərində bu terrorun məhz ermənilər tərəfindən törədilməsi sübuta yetirilib. Dünyanın hər hansı bir nöqtəsində yaşayan ermənilər yaxşı bilirlər ki, törədilən hadisələr öz “dığa”larının əməlidir. Yalan və iftiralarla “zəngin” tarixi olan ermənilər həmişə qarşılıqlarına qoyduqları məkrli məqsədə yetmək üçün hər cür vəhşilikdən, terrordan, insanlığa sığmayan qanlı cinayətlərdən, hətta öz millətlərinin belə qanını tökməkdən çəkinməyiblər.

Boşluqdan istifadəyə yönələn mitinqlər

1988-ci ilin fevralında Xankəndidə erməni millətçiləri kütləvi mitinqlər keçirirdi. Onlar SSRİ və Ermənistan SSR rəhbərliyindən tələb edirdilər ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanın tərkibinə qatılsın. Mitinqlərdə azərbaycanlıların “cinayət”lərindən söz açır, əl altında qaldıqlarını iddia edirdilər. Dağlıq Qarabağın ətraf rayonlarından ermənilər mitinqlərə axıyır, oradan təlimatlandırılırdılar. Az bir zamanda buna adekvat cavab verəcək yer də müəyyənləşdirildi. Həmin hadisələrdən sonra belə bir fikir dolaşırdı ki, ermənilər öncə Gəncəni iğtişaşların mərkəzi kimi qəbul ediblər. Amma sonradan əslən qərbi azərbaycanlıların daha çox yaşadığı Sumqayıt seçilib.

Bu il 73 yaşını qeyd edən Sumqayıt zəhmətkeşlərin şəhəridir. Onu quranlar sovetlər birliyinin hər yerindən bura gələn gənclərdir. Yaranışından diqqəti cəlb edən bu şəhər beynəlmiləl xüsusiyyətləri ilə də fərqlənirdi. Bu gün dünyanın müxtəlif yerində yaşayan sumqayıtlılar öz şəhərləri ilə fəxr edirlər. Hətta əslən erməni olub Sumqayıtda doğulanlar belə bu şəhəri həmişə hörmətlə yad edirlər.

Vaxtilə “dostluq şəhəri” adlanan, özündə 82 millətin və etnik qrupun nümayəndəsini birləşdirən, daşı daş istə qoyub böyük və nəhəng bir şəhər salan, beynəlmiləl bir ailədə yaşayan insanlar 1988-ci il fevral ayının 28-dən 29-na keçən gecə bir qrup ekstremistin əli ilə Sumqayıtda qanlı aksiyanın törədilməsinə necə rəvac verə bilirdi?! Hadisələrə təkən verən, təlimatlandıran, maddi vəsait ayıran qüvvələr kimlər idi? Vaxtilə bir parta arxasında əyləşib eyni dildən dərs keçənlər necə bir-birinə düşmən ola bilirdi?!

Sumqayıt hadisələrinə Dağlıq Qarabağ rakursundan baxmaq gərəkdir. “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasında olan Ermənistan Respublikasının rəhbərliyi, millətçi qüvvələr, daşnak partiyasının fəalları, kəşfiyyat orqanları Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərini gərginləşdirməklə separatizmə geniş meydan açurdular. SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin təşkilatçılığı, Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları və xaricdə yaşayan erməni lobbisinin ssenarisi əsasında Sumqayıtda qanlı aksiya törətdilər.

Sumqayıt hadisələri Dağlıq Qarabağ problemi ilə, Dağlıq Qarabağ problemi isə SSRİ-nin dağıdılması planları ilə bağlı idi. Aparılan müşahidələr və araşdırmalar göstərir ki, haqqında dəfələrlə yazılmış “tarixi unutulmuş” adlanan sosial bələdan xilas olmaq son dərəcə çətin problemə çevrilmişdir. Bu problemə qarşı isə gərgin, ardıcıl və prinsipial təbliğat işi aparmaq, ermənilərin hiyləgər və məkrli siyasətlərini ifşa edərək, dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq lazımdır.

Səbəbi araşdırılmayan iğtişaşlar

1988-ci ilin əvvəllərində böyük sovetlər imperiyası tənəzzülə uğramaqda idi. Batmaqda olan ittifaqın rəhbərləri vəziyyətdən çıxış yolunu sanki qanlı hadisələr törəkməkdə görürdülər. Həmin illərdə ittifaq rəhbərləri bir-birini əvəzləyirdi. K.U.Çernenko vəfat etdikdən sonra kimin hakimiyyətə gələcəyi vacib şərtlərdən biri idi. Artıq Sovet İttifaqını vahid partiya idarə edə bilmirdi. Sovet İttifaqının dağılmasında maraqlı olan güc mərkəzləri tərəfindən M.S.Qorbaçov hakimiyyətə gətirildi. Qorbaçovun isə siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Şahnazaryan, iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi A.Aqanbekyan, Dövlət Plan Komitəsinin birinci müavini Sitaryan və yuxarı eşelonda vəzifələrə otuzdurulan yüzlərlə erməni böyük bir dövlətin xarici və daxili siyasətini maraqlı və ambisiyalarına uyğun asanlıqla istiqamətləndirə bildilər. Dövlətdə təmsil olunan bir şəxsin –

Aqanbekyanın 1987-ci ildə Fransadakı məlum çıxışında Qarabağın Ermənistana verilməsi təklifi xarici diaspor nümayəndələri tərəfindən alqışlarla qarşılandı. Qarabağda və Ermənistanda fasiləsiz mitinqlərə start verildi, həmin ərazilərdə yaşayan azərbaycanlılara qarşı təzyiqlər, hücumlar gücləndi. Beləcə qaçqınların ilk böyük dalğası Sumqayıtı silkələdi.

Bütün yollar Sumqayıtdır

Öz doğma yurdlarında min illərlə yaşayan soydaşlarımız Sumqayıta pənah gətirdilər. Çünki qərbi azərbaycanlıların çox hissəsinin Sumqayıtda qohum-əqrəbası yaşayırdı. Eyni zamanda həmin dövrdə dolaşan fikirlərdən biri də qaçqınların Qarabağda yerləşdirilməsi idi. Bunun qarşısını almaq üçün növbəti bir saxta “genosid” aktı hazırlamaq iddiası ermənilər tərəfindən düşünülürdü.

1988-ci il fevralın əvvəllərində ermənilər Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini qoparıb Ermənistana birləşdirmək üçün açıq fəaliyyətə başladılar. Separatçı “Qarabağ” və “Krunk” komitələri dünyanın hər yerində yaşayan ermənilərə müraciət qəbul edərək onları böyük Ermənistan arzularının reallaşacağı gün uğrunda mübarizəyə səslədilər (Respublikamızın müxtəlif regionlarında yaşayan erməniləri uzun illərdən bəri gizləncə yığıqları maliyyə bazalarından istifadə edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi üçün ümumerməni hərəkatına qoşulmağa çağırırdılar).

Sumqayıt hadisələri ərəfəsində Ermənistandan və Dağlıq Qarabağdan Sumqayıt və Bakı şəhərlərinə çoxlu sayda milliyyətə erməni olan şübhəli şəxslər gəlmiş, onların bir qismi mehmanxanalarda yerləşdirilmişdi. Azərbaycan dilini mükəmməl bilən bu qrup şəhərin onlarda olan xəritəsi əsasında demək olar ki, bütün küçə və dövlət orqanlarını qeydiyyat almış, xüsusi terror planını hazırlamışdı. Şəhərdə gizlin fəaliyyət göstərən “Krunk” daşnak təşkilatının üzvləri ilə görüşən təxribatçı qrup erməni ailələrinin siyahısı əsasında niyyət və məramlarını bölüşmüşlər. Bir neçə gün ərzində planın əsas hərəkatverici qüvvələri də müəyyənləşmişdi. Həmin şəxslər Sumqayıtda ermənilərin gur yaşadığı ərazilərdə çoxsaylı gizli görüşlər keçirmiş, onları gələcək hadisələrlə bağlı təlimatlandırmışlar. 30 nəfərə yaxın olan bu “komanda” şəhərin dörd bir tərəfində yaşayan ermənilərin ünvanlarını hazırladıqdan sonra iğtişaşlar zamanı kiminlə necə hərəkat eləyəcəklərini də onlara anlatmışlar (Bəlkə də elə buna görədir ki, Sumqayıtda törədilən təxribat şəhərin bir tərəfində zəiflədikdə digər ərazisində yenidən şölələndi).

Eyni zamanda həmin günlərdə şəhəri tərk edən imkanlı erməni ailələri hadisələr ərəfəsində bankda olan pullarını çıxardaraq özləri ilə aparmışdılar. Bəziləri şəhərin ticarət mərkəzində - univərmaqda satılan qiymətli zinət əşyalarını almışdılar. Onlar evlərinin bahalı mebellərini dəyərdəyməzinə satmış, bəziləri hətta evlərini də xırıd eyləyə bilmişdilər. Bu gün tarixin yaxın dönməsinə çevrilib baxanda utandırıcı cəhət ondan ibarətdir ki, bütün bunlar respublikamızın, sırf Sumqayıt hüquq-mühafizə orqanlarının gözü qarşısında baş verib. Çiyini müxtəlif ulduzlu milis (polis) işçilərinin gözü qarşısında erməni təxribatçıları onların soyuqqanlılığına inanaraq öz “plan”larının təməlini mükəmməl hazırlamışlar. Sumqayıtda baş vermiş kütləvi iğtişaşlardan dərhal sonra isə həmin qrup yoxa çıxmışdır. Bu da həmin hadisələrin Kremlin dəstəyi ilə ermənilərin törətdiyini tam sübuta yetirir.

Ermənilərin növbəti saxta “genosid”i

Beləcə fevralın 28-29-da Sumqayıtda ermənilərin növbəti “soyqırım”ları həyata keçirilməyə başladı. Onlar hətta qətlə yetirəcəkləri adamların siyahısını şəhərdə özləri tərəfindən talan törədiləcək komitə üzvlərinə də paylamışdılar. Bir neçə gün əvvəl ermənilər yaşayan evlər ozamankı hüquq-mühafizə orqanlarının gözləri qarşısında xüsusi adamlar tərəfindən işarələnmişdi.

Fevralın 28-29-da Sumqayıtda iğtişaşlar törədilir, ermənilər öz millətlərindən olan insanları qəsdən qətlə yetirir, lakin SSRİ-nin ovaxtkı hərbi prokuroru Katuşev Bakıda ola-ola baş verənlərin qarşısını almağa tələsmir. Ona hər dəqiqə məlumat verilsə də, bütün bunlara biganə yanaşır.

Sumqayıtdakı kütləvi iğtişaşların əvvəlcədən təşkil edilmiş aksiya olmasını sübut edən faktlardan biri də talançıların hərəkat etdikləri marşrut üzrə yerləşdirilmiş naməlum şəxslərin kütləvi iğtişaşlarda iştirak edənlərin bütün hərəkatlarının videoçəkilişini aparmasıdır. Bu kadrlar Qərb ölkələrinin televiziya kanallarında operativ göstərilmişdir. Şübhəsiz ki, çəkiliş aparan şəxslər talançıların planları haqqında əvvəlcədən məlumatlı idilər. Çünki çəkilişləri aparanlar şəhəri tərk etdikdən sonra heç bir fakt lentə alınmamışdır. Bu da çəkilişlərin planlı olduğunu bildirir.

Hadisələrdən sonra o da üzə çıxdı ki, Sumqayıtda qətlə yetirilənlərin demək olar ki, hamısı əslən dağlıq qarabağlıdır. Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin açılmış arxiv materiallarından məlum olmuşdur ki, Dağlıq Qarabağ separatçılarının emissarları, SSRİ DTK-nın agentləri olan Sarkisyan, Osipov (Osipyanyan) və digərləri Sumqayıt hadisələrində fəal iştirak etmiş və həmin hadisələrdən dərhal sonra Orta Asiya respublikalarına ezam olunmuşlar. Bu agentlərin izləri sonradan Özbəkistan və Qırğızıstandakı hadisələr zamanı aşkar olunmuşdur.

Hadisələr zamanı guya azərbaycanlılardan ölənlərin olmaması “fakt”ından istifadə edən ermənilər Sumqayıt hadisələri zamanı bir nəfər də olsun azərbaycanlının öldürülməməsi barədə iddialarını bu gün də davam etdirirlər. Halbuki hadisələr zamanı 6 azərbaycanlı da öldürülmüşdür.

Hadisələri törədənləri görməyən axtarışlar

İstintaqın ilkin mərhələsində 1050 nəfər şübhəli şəxs qismində tutulmuş, onlardan bir hissəsi inzibati, bir hissəsi isə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. 97 nəfər barəsində 55 cinayət işi baxılması üçün məhkəmələrə göndərilmişdir. Onlardan 92 nəfəri azərbaycanlı, 2 nəfəri rus, 2 nəfəri ləzgi, 1 nəfəri isə erməni idi. Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxslərdən 183 nəfər barəsində, o cümlədən qəsdən adam öldürməyə görə 38, zorlamaya görə isə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilmiş 42 nəfər barəsində əməllərində cinayət tərkibi və ya cinayət hadisəsi olmadığından işin icraatına xitam verilmişdir.

İstintaq materiallarında göstərilir ki, 444 adam məhkəmə qarşısında cavab vermiş, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarda saxlanılmışdır. Bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına, Əhməd İman oğlu Əhmədov isə ölüm cəzasına məhkum olunmuşdur. Məlumat üçün bildirək ki, Əhmədovun məsələsinə Moskvada tələsik baxılmış və onu Sumqayıtda baş verən hadisələrin “təşkilatçısı” kimi qələmə vermişlər.

1988-ci il oktyabr ayının 18-də SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun məhkəmə prosesinə başladı. Məhkəmə prosesi başlayan gün “Ostankino” telekanalının “Xəbərlər” proqramında bütün dünyaya xəbər verdilər ki, Sumqayıt hadisələrində “başkəsən” üç nəfərin məhkəmə işinə başlanılır. Ertəsi gün Moskvada nəşr olunan kütləvi informasiya vasitələri də bu barədə ictimaiyyətə məlumat çatdırdılar. Moskvada, SSRİ Ali Məhkəməsinin binasında Sumqayıtda kütləvi iğtişaşların baş verməsində müqəssir bilinən şəxslərin mühakiməsi başlandı. Müttəhimlər kürsüsündə əyləşən Ə.Əhmədov, T.İsmayılov, Q.Cəfərov talanlar, yanğınlar, qətlərlə nəticələnən kütləvi iğtişaşların təşkilində və yaxından iştirakında təqsirləndirilirdilər.

Məhkəmə prosesinə SSRİ Ali Məhkəməsinin üzvü R.K.Brize sədrlik edirdi. Məhkəmənin tərkibinə SSRİ Ali Məhkəməsinin xalq iclasçıları V.A.Kuznetsov və S.Smirnov daxil idilər. Dövlət ittihamçısı SSRİ baş prokurorunun köməkçisi D.Kozlovski idi.

O dövrdə SSRİ Ali Məhkəməsinin sədri V.Terebilovun “Novoye vremya” jurnalında müsahibəsi çap olundu. Terebilov məhkəmə proseslərinə yuxarıdan, xüsusilə Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi aparatından təzyiqlər olduğundan şikayətlənirdi. Və tələb edirdi ki, məhkəmə müstəqil olmalıdır. Terebilov daha sonra qeyd edirdi ki, hazırda SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun məhkəmə prosesinə baxır. Məhz yuxarıların təzyiqi nəticəsində məhkəmə heyəti obyektivliyini, humanizmini bir tərəfə qoyub, Əhmədovun timsalında nəyin bahasına olursa-olsun “təşkilatçı” obrazı yaratmaq niyyətinə düşüb.

Məlum olan həqiqət

Əslində isə hadisələrin təşkilatçısı 1959-cu il təvəllüdlü, əvvəllər 3 dəfə məhkum olunmuş, üst-üstə 9 il 2 ay 13 gün azadlıqdan məhrum etmə cəzası çəkmiş qatı cinayətkar, milliyyətçə erməni olan “Paşa” ləqəbli Eduard Qriqoryan, onun Albert və Ernis adlı daha iki qardaşı idi. Onlar hadisə vaxtı camaata soyuq silah kimi istifadə olunan armatur parçaları paylamışlar.

Eduard Qriqoryan ətrafına topladığı özü kimi cinayətə meyilli qonşuları ilə ümumi dil taparaq, onlara spirtli içki və insanda aqressivlik yaradan xüsusi həblər paylayıb, quldurluq və soyğunçuluq etmək üçün yaxşı şansın yarandığını deyib və onları öz arxasınca Qarabağa erməni iddialarına qarşı keçirilən dinc mitinqin keçirildiyi meydana aparıb. Orada özünü Qafandan gəlmiş azərbaycanlı kimi təqdim edərək ermənilərin Qafanda dinc azərbaycanlı əhalini qırdıqlarını, özlərinin isə bir maşın meyit gətirdiklərini mitinq iştirakçılarında danışaraq ermənilərdən intiqam almağa çağırıb. Ona qoşulmuş 100

nəfərə yaxın yeniyetmə və müxtəlif cinayətkar ünsürləri “Qarabağ bizimdir!”, “Erməniləri qırın!” kimi şüar və çağırışlarla “Qarabağ” (komitəsi) və “Krunk” (cəmiyyəti) təşkilatlarına pul verməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadıkları mənzillərə istiqamətləndirib. Talan və digər cinayətlərdə fəal iştirak etmiş və şəxsən 6 nəfər erməni qətlə yetirib.

O, hətta hadisələr zamanı Marina və Karina Mejlumyanlar adlı erməni qızlarını da zorlayıb (İstintaq zamanı onlar E.Qriqoryan tərəfindən zorlandıklarını etiraf etmişlər. Həmin qızlar onun insan yox, vəhşi olduğunu bildirmişlər. Şəkildə E.Qriqoryanı tanıyan qız hətta onun üzünə tükürmüşdü).

Bütün bunlar məhkəmə istintaqı zamanı sübut olunsa da, SSRİ Prokurorluğu əsl həqiqəti ört-basdır edib. Kütləvi iğtişaslarda iştirak, zorlama, qətl, qarət, milli ədavətin qızıqdırılması ittihamları ilə mühakimə olunan E.Qriqoryana cəmi 12 il cəza verilib. Bu qədər cinayət törətməsinə baxmayaraq, Qriqoryan Ermənistanə göndərilib, sonra da azadlığa buraxılıb. Həmin dövrdə “Novoye vremya” jurnalı, “Moskovskiye novosti” qəzeti və digər mətbu orqanları Sumqayıt hadisələri ilə bağlı öz səslərini qaldırsalar da, bir nəticə olmayıb. Yazılarda istintaqın düzgün aparılmadığı, cinayətin kim tərəfindən törədilməsi aşkar edilmədiyini qeyd edilirdi.

Əslində, Sumqayıt hadisələri də başvermə xüsusiyyətinə görə böyük bir terrorun başlanğıcı idi. Məhz bu saxta “genosid”dən sonra minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirildi, Azərbaycan ərazisinin 20 faizi işğal edildi.

Yalnız 44 günlük Vətən müharibəsi bütün ağrı-acıların üstünə zəfər adlı qələbə sözünü yazdı, torpaqlarımız azad edildi.

Akif Əliyev,
“Azərbaycan”. 2022-ci il. 27 fevral. - S.10.

Sumqayıt hadisələri ermənilərin planlı təxribatı idi

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2019-cu ilin noyabrında Sumqayıtın 70 illik yubileyi ilə əlaqədar şəhərimizdə keçirilən tədbirdə çıxış edərək bir çox vacib məqamlara aydınlıq gətirdi. Dövlətimizin başçısı 1988-ci ildə şəhərdə törədilmiş hadisələrə də toxundu. Ölkə rəhbəri bütün bunların erməni millətçilərinin əməlləri olduğunu bir daha diqqətə çatdırdı. Möhtərəm Prezident hadisələrin əslində Qarabağın dağlıq hissəsinin Azərbaycandan qoparılmasına və keçmiş SSRİ-nin dağılmasına təkan verəcək vasitələrdən biri kimi düşünüldüyünü qeyd etdi.

Əslən Zəngəzurdan olduğum üçün o zaman Sumqayıtda baş verənləri yaxşı anlayırdım. Ermənilərin necə ikiüzlü, xain, nankor olduqlarından xəbərdar idim.

Həmin ərəfədə Ermənistandan zorla qovulmuş azərbaycanlıların 18 min 331 nəfəri Sumqayıta pənah gətirmişdi. Orada soydaşlarımıza qarşı şovinist hərəkatlər törədilməsi ilə bərabər, Sumqayıtda da təhrikçi qüvvələr peyda olmuşdu. Onlar Qərbi Azərbaycanın müxtəlif rayonlarından gəldiklərini, orada azərbaycanlılara amansız divan tutulduğunu, qızların zorlandığını, qocaların, ağbirçəklərin döyülərək öldürüldüyünü şəhərin mərkəzində, kolxoz bazarının və univərmağın ətrafında toplaşan sakinlərə bildirir və aranı qızırdırırdılar. Nəticədə gənclərimizdə intiqam hissləri getdikcə alovlanırdı.

İxtişaşların Sumqayıtda törədilməsi heç də təsadüfi deyildi. Bu məkan çoxmillətli bir şəhər olduğu üçün təxribat və qətlərin təşkilatçılarının niyyətlərinə uyğun gəlirdi. Digər tərəfdən, o dövrdə artıq respublikada, o cümlədən Sumqayıtda əhali arasında rəhbərlikdən müəyyən narazılıqlar vardı. SSRİ DTK-dan “xeyir-dua” alan bir qrup erməni Azərbaycan xalqının bu narazılığından yararlanaraq, məhz Sumqayıtda təxribata əl atdı.

Şəhərin 3-cü mikrorayonunda mənzil-istismar sahəsinin pasport qeydiyyatçısı işləyən Laura Lalayan “Krunk” təşkilatına üzv olmayan və maliyyə yardımı göstərməyən ermənilərin adlarının qarşısına qara xətt qoyaraq, siyahını təxribatı icra etmək tapşırığı almış Eduard Qriqoryana vermişdi. Heç kəs fərqi nə varmırdı ki, niyə dağıdıcı dəstəni arxasınca apararıq Qriqoryan hansısa binanın birinci mərtəbəsindəki erməniyə toxunmur, lakin yuxarı mərtəbədə yaşayan erməni sakinlərini hədəf seçir, onlara divan tutur, öldürür və ya öldürtdürürdü. Çünki aşağı mərtəbədə yaşayan ermənilər “Krunk” cəmiyyətinin üzvü olmaqla Ermənistanın mənafeyini müdafiə edirdilər. Ermənilər dünya ictimaiyyətinə çatdırırdılar ki, baxın, barbar müsəlmanlar “yazıq, cəfəkeş, məzlum”, erməniləri qırırlar, bunlarla bir yerdə yaşamaq mümkün deyil. O biri tərəfdən isə Ermənistanla mesaj göndərirdilər ki, erməni mənafeyini güdməyənəni aqibəti məhz belə olar.

Sumqayıtdakı mitinqlərdə təxribatçı çıxışlar edənlərin kimliyi də sonradan məlum oldu. Hadisələr davam edərkən baş verənlərin görüntüləri dünyanın müxtəlif ölkələrində yayılmışdı. Evlərin damına kameralar quraşdırılaraq, hadisələr lentə alınmışdı.

İxtişaşlar zamanı “kapitan” rolunu oynayan Qriqoryanı mən də tanıyırdım. “Paşa” ləqəbi ilə çağırılırdı. Dəfələrlə həbsdə yatmışdı. Buna görə də xüsusi xidmət orqanları onu ələ almışdı. Proseslər isə gizli gedirdi. Heç kəs Qriqoryanın niyyətindən xəbərdar deyildi. 3-cü mikrorayonda, avtovağzal ərazisində hadisələr başlayanda Qriqoryan ön cərgədə dayanmışdı. Ünvanlara həmlələr zamanı da “flaqman” o idi.

Deyə bilərsiniz ki, Qriqoryan erməni soyadıdır. Azgınlaşan kütlə isə onun, yəni bir erməninin təxribatçı fikirlərinə inanaraq hərəkat edirdi.

Məsələ onda idi ki, həmin vaxt bizdə beynəlmillətçilik əhval-ruhiyyəsi hökm sürürdü. Yəni Sumqayıt 80-dən çox millətin nümayəndələrinin yaşadığı bir sənaye şəhəri idi. Bəlkə də onun arxasınca gedən gənclərin çoxu Qriqoryanın erməni olduğundan xəbərsiz idi. Azərbaycan dilini elə gözəl bilirdi ki, adam mat qalırdı. Hətta bir dəfə söhbət edəndə o, “filankəs mısmırığımı salladı” şəklində bir cümlə işlətmişdi. Heç azərbaycanlıların müəyyən hissəsi “mısmırmaq” sözünün mənasını bilmirdi. Ləqəbi də “Paşa” olduğuna görə şübhə yaratmırdı.

Onun arxasınca gedən gənclərimizin əksəriyyəti isə zavodlarda fəhləlik edən siyasətdən uzaq adamlar idi.

Ermənilərin planlı şəkildə həyata keçirdikləri məsələlərdən biri də Sumqayıtda yaşayan, milliyyətçə erməni olan 84 nəfər əmanətçi şəhərimizdə fəaliyyət göstərən 14 əmanət kassasından 143 min 64 rubl məbləğində əmanətləri götürmüşdü.

İsrailə köçmüş bir bakılı Tel-Əvivdə çıxan “Kruq” qəzetində dərc etdiriyi “Bakı gündəliyi”ndə

yazırdı: “Keçmiş həmvətənim olan qadın etiraf edirdi ki, Sumqayıt azərbaycanlıların erməniləri qəhrəmancasına qoruduqları şəhərdir. Qətlərə, əlbəttə, ermənilər rəvac vermişdilər. Tutulanların işinə isə qəsdən Rusiyanın məhkəmələrində baxılıb ki, çirkin niyyətlər örtbasdır edilsin”. İsvəçdə yaşayan erməni siyasi xadim və yazıçı Vaqə Avetyan özünün sensasion fikirləri ilə soydaşlarının iç üzünü açıb. Sumqayıt hadisələrinin ildönümü ərəfəsində o bildirib ki, həmin dövrdə yaşanan hadisələri azərbaycanlılar deyil, SSRİ rəhbərliyinin köməyi ilə ermənilərin özləri törədiblər. “Ermənilər Qarabağı qonşularından alıb dünyaya göstərmək istədilər ki, necə ağıllı, qədim keçmişə malik xalqdırlar. Eləcə də demək istədilər ki, azərbaycanlılar necə pis xalqdır”, - deyər erməni yazıçı bəyan edib.

Kütləvi ixtişaşlar nəticəsində 60 mənzil qarət olundu, 14 avtomaşın yandırıldı, 8 avtomaşın zədələndi, 16 ticarət obyektinin şüşələri sındırıldı, DİN-in 17 ədəd avtomaşını əzildi. Həmin vaxt 198 nəfər bədən xəsarəti aldı, onlardan 87 nəfəri xəstəxanalara yerləşdirildi.

O vaxt ermənipərəst rəhbərlər bizə tapşırırdılar ki, milliyətcə erməni olan işçiləri tapın, yemək aparın, xəstəxanalara baş çəkin. Mən bazarlıq edib xəstəxanaya getdim, orada 94 yaşlı erməni qadına salam verdim. O isə mənə tərəf acı-acı baxışlarla baxdı və sayıqlamağa başladı: – Lernayın Qarabax merna (Dağlıq Qarabağ bizimdir) dedi və üzünü yana çevirdi. O zaman Levon Ter-Petrosyan müsahibələrinin birində demişdi: “Sumqayıt hadisələrindən sonra Azərbaycan xalqı şok vəziyyətinə düşmüşdü, əgər ölkə rəhbərliyi bu məqamdan istifadə edib, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanla birləşməsi haqqında qərar çıxarsaydı, Azərbaycan xalqı buna etiraz edə bilməyəcəkdi”. Mənə elə gəlirdi ki, həmin vaxt Sumqayıtda baş verən hadisələrdən bizim ziyalılar, yazarlar, adi fəhlələr baş çıxara bilmir, bu cür təxribatın baş verməsinə inanmırdılar. O vaxtkı kütbaş rəhbərlərin Mərkəzin göstərişi ilə oturub-durmaları, hadisələri düzgün araşdırmamaları, bütün günahları azərbaycanlıların üzərinə yıxmaları Azərbaycan xalqına arxadan vurulan zərbə idi.

Sumqayıtda baş verən hadisələrə hüquqi qiymət verilmədi. İstintaq qanuna zidd formada aparıldı. Hadisələrin əsas təşkilatçısı bir tərəfdə qaldı, Moskvada Əhməd Əhmədova ölüm hökmü oxundu. Əhmədi yaxşı tanıyırdım. Onun haqqında məqalə də yazmışam. Sonradan ata-anası ilə həmsöhbət olduq. Valideynləri bildirirdi ki, Əhməd müharibədən, dava-dalaşdan uzaq insan idi. O zaman Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında çalışan Xalq artisti Afaq Bəşirqızı ilə bağlı da əsassız iddialar qaldırılmışdı. Mən özüm doqquz dəfə prokurorluğa çağırılmışdım. Dostlarım mənə əvvəlcədən demişdilər ki, kitablarımın hamısını gizlədim. Elə şeirlərim vardı ki, ələ keçsəydi, mənə də millətçi damğası vurula bilərdi. Çünki adım təhrikçi millətçilər siyahısına düşmüşdü. Əvvəlcə direktor işlədiyim məktəbə, sonra evimə gəlib yoxlama apardılar. Təsədüfən evimizdə yun darağı tapmışdılar. Məsələni qəlizləşdirərək həmin darağın silah məqsədilə istifadə oluna biləcəyindən şübhələnməyə başladılar. Həyat yoldaşım dərhal içəri keçib yun gətirərək daramağa başladı ki, həmin əşya silah deyil, bu məqsəd üçün istifadə olunur.

Haqq nazilsə də, üzülməz. Bu gün müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin qətiyyəti, qəhrəman Ordumuzun hünəri sayəsində ermənilərin qonşu torpaqlarını ələ keçirmək niyyətləri tam iflasa uğrayıb.

Əvəz Mahmud Lələdağ,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin müəllimi,
şair-dramaturq
Xalq qəzeti, 1 mart 2022-ci il. S.7

**Sumqayıt hadisələri SSRİ və Ermənistan
xüsusi xidmət orqanlarının məqsədyönlü şəkildə hazırladıqları planın
tərkib hissəsi idi**

XX əsrin sonunda Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasını, tarixən Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlıların doğma torpaqlardan zorakılıqla və kütləvi qovulmasını, Ermənistanın Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddialarını, hərbi təcavüzünü və işğalçılıq siyasətini həyata keçirmək məqsədi ilə atacaqları zorakı metodları “əsaslandırmaq” üçün anti-Azərbaycan kampaniyası həyata keçirən Ermənistan rəhbərliyi, erməni millətçiləri, siyasi ideoloqları və terror təşkilatları keçən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında hərəkətə keçdilər. Sumqayıt hadisələri erməni millətçilərinin Dağlıq Qarabağı işğal etmək üçün Ermənistan xüsusi xidmətorqanları və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil edilmiş xüsusi bir plan olmuşdur. Bu hadisələr ermənilərin Azərbaycan torpaqlarını zəbt etmək üçün hələ xeyli əvvəl başladığı planın ideoloji əsaslarını qoymaqla sonradan siyasi-hərbi mərhələyə keçidin başlanğıcı oldu.

Məlum olduğu kimi, bütün dövrlərdə Dağlıq Qarabağa dair ərazi iddiaları kənardan, məhz Ermənistanın təbliği, təhriki və təzyiqi ilə ortaya atılmışdır. Sovet dövründə mərkəzi hakimiyyət orqanlarının himayədarlığı ilə Azərbaycan əleyhinə məqsədyönlü şəkildə təbliğat kampaniyası aparılmış və nəticədə mənfi ictimai fikir formalaşdırılmışdır. Azərbaycan xalqının əleyhinə və erməni millətçiliyi ruhunda yazılmış Z.Balayanın Yerevanda “Sovetəkan qrox” nəşriyyatında 100 min tirajla çap olunan və SSRİ məkanında geniş yayılan “Oçaq” (Yurd) kitabı Ermənistanda Dağlıq Qarabağı ələ keçirmək üçün aparılan təbliğat işini daha da gücləndirdi.

1986-cı ilin fevral ayında ermənilər SSRİ-də irəli sürülən “aşkarlıq” və “demokratiya” ideyalarından istifadə edərək Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) mərkəzində - Xankəndində guya tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq üçün “Krunk” adlı təşkilat yaratdılar. Ancaq sonradan məlum oldu ki, “Krunk” sözü rus dilində “Комитет Революционного Управления Нагорного Карабаха” sözlərinin baş hərflərindən ibarətdir. Təşkilatın əsas məqsədi isə tarixi abidələri qorumaq deyil, DQMV-nin Ermənistana birləşdirməyə nail olmaq idi.

Artıq 1987-ci ilin iyun-iyul aylarında ermənilər Xankəndinin küçələrində Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək üçün təbliğat apararaq bu istiqamətdə vərəqələr yayırdılar. Ayrı-ayrı adamların İttifaq rəhbərliyinə yazdıqları məktublar artıq bu dövrdə müxtəlif kollektivlərdən imzalar toplanması kampaniyasına çevrildi və ərazi iddialarının yeni mərhələsinin təməli qoyuldu. Bu hərəkətin əsas aparıcı qüvvəsi olan “Krunk” təşkilatı da gizli, eyni zamanda, geniş fəaliyyət göstərirdi. İlin ikinci yarısında Yerevandan müntəzəm olaraq Xankəndinə gələn emissarlar ermənilər arasında fəal iş apararaq xüsusi imzalar toplamaqla Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistana birləşdirilməsi ideyasını təbliğ edirdilər. Eyni zamanda, 1988-ci il yanvarın 25-də ermənilərin azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinə basqınları nəticəsində Ermənistan SSR-in Qafan və Meğri rayonlarından qovulmuş və didərgin salınmış minlərlə azərbaycanlı qaçqın Azərbaycana gəldi. Yanvar-fevral aylarında Ermənistan SSR-dən zorla qovulmuş azərbaycanlılar, əsasən, Sumqayıtda məskunlaşmışdılar.

34 il əvvəl - Ermənistanın Azərbaycana ərazi iddiaları və hərbi təcavüzü necə başladı? Hadisələrin qarşısını almaq olardı mı? XX əsrin sonunda birbaşa sovet rəhbərliyinin ermənilərə açıq himayədarlığı sayəsində Dağlıq Qarabağın məqsədyönlü şəkildə Azərbaycandan ayrılması, Ermənistana birləşdirilməsi üçün planlı addımlar atılırdı. 1988-ci il fevralın 8-də erməni millətçiləri Xankəndində DQMV-nin Azərbaycan SSR-dən Ermənistan SSR-in tərkibinə verilməsi tələbi ilə yeni imza toplanması kampaniyasına başladılar və ayın 12-də DQMV-də gizli fəaliyyət göstərən millətçi “Krunk”un təşkilatçılığı ilə ermənilər DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi tələbi ilə Xankəndidə ilk mitinq keçirdilər. 1988-ci il fevralın 18-də M.Qorbaçovun SSRİ-də milli münasibətlər məsələsinə yenidən baxılmasının vacibliyini bildirməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Bu çıxışdan istifadə edən ermənilər fevralın 20-də DQMV Xalq Deputatları Sovetinin XX çağırış növbədən kənar sessiyasında “DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR Ali Sovetləri qarşısında vəsatət qaldırmaq barədə” qərar qəbul etdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, fevralın 22-də bu qeyri-qanuni qərardan 2 gün sonra Xankəndi-Ağdam şose yolu üstündə yerləşən Əsgəran qəsəbəsi yaxınlığında dinc etiraz yürüşünün iştirakçılarından Əli və Bəxtiyar

adlı iki azərbaycanlı gənc ermənilərin açdığı atəş nəticəsində həlak oldu.

1985-1991-ci illərdə SSRİ DTK sədrinin birinci müavini işləmiş Filip Bobkovun “DTK və hakimiyyət” adlı kitabında əsaslı faktlar vardır. F.Bobkov bu barədə yazır: “Fakt faktlığında qalır. İlk qurbanlar azərbaycanlılar oldu. Münaqişənin başlanmasında ilk qanı məhz ermənilər tökdülər”. 1988-ci il fevralın 26-da Sov. İKP MK Baş katibi M.S.Qorbaçovun Azərbaycan və Ermənistan zəhmətkeşlərinə (sonuncu ifadə olduğu kimi verilmişdir - müəllif) müraciəti münaqişənin tezliklə həll olunacağına olan ümidləri bir qədər də azaltdı. Müraciətdə deyilirdi: “Bu Muxtar Vilayətin Azərbaycan SSR-in tərkibindən Ermənistan SSR-in tərkibinə keçməsi məsələsi qaldırılmışdır...Biz müxtəlif ideyaların və təkliflərin açıq müzakirəsindən boyun qaçırmağın tərəfdarı deyilik”. Müraciətdə ermənilərlə yanaşı azərbaycanlılar da şüurlu və məsuliyyətli olmağa çağırılırdı. Elə həmin gün Qarabağ hərəkatının ideoloqlarından olan qatı millətçi və Azərbaycan xalqının əleyhinə çıxışları və bəd əməlləri ilə “seçilən” Z.Balayanı və S.Kaputikyanı Moskvada əvvəlcə A.Yakovlev, sonra isə Baş katib M.Qorbaçov qəbul etdi. Qəbulda M.Qorbaçovun müşavirlərindən biri Georgi Şahnazarov da iştirak edirdi. Tomas de Vall “Qara bağ” kitabında yazır: “Moskvadan qayıdan Silva Kaputikyan televiziya ilə, Zori Balayan isə mitinqdə çıxış edərək kütləvi mitinqləri bir ay müddətində təxirə salmağın vacibliyini bildirdilər. Silva Kaputikyan isə ermənilərə vəd verərək demişdir: “Biz bu məğlubiyyəti qələbəyə çevirməliyik”. F.Bobkov bu görüşlə bağlı “DTK və hakimiyyət” adlı kitabında yazır ki, bu görüşlərin nə üçün lazım olduğunu demək çətindir. Nə üçün Moskvada ancaq erməniləri qəbul etmişdilər? Bu, açıq-aşkar, nümayişkəranə tərəfkeşlik nəyə lazım idi? ...Azərbaycanlılarda hakimiyyətin bu hərəkatları nəinki təəccüb doğurdu, hətta onlarda belə hiss yaratdı ki, onları satıblar. Ermənilər isə sevinirdilər, həm də Moskvadan qayıdan S.Kaputikyan və Z.Balayan birmənalı olaraq bildirmişdilər ki, Qarabağ münaqişəsində Qorbaçov ermənilərin tərəfindədir”. Bir gün sonra, yəni fevralın 27-də SSRİ baş prokurorunun müavini Aleksandr Katusev gözlənilmədən Mərkəzi televiziya və Azərbaycan radiosu ilə çıxış edərək Əsgəranda həlak olan iki nəfərin milliyyətini hadisədən 5 gün sonra açıqladı. Niyə məhz Sumqayıtda iğtişələr başlayan gün bu məlumat təcili ictimaiyyətə çatdırıldı? Amma hadisə baş verən ilk 2 gün ərzində Baş prokurorun müavini öldürülənlərin etnik mənsubiyyətini bildirməmişdi.

Aleksey Zveryev “Qafqazda mübahisəli sərhədlər. Qafqazda etnik münaqişələr, 1988-1994-cü illər” əsərində yazır: “SSRİ Baş prokurorunun müavini A.Katusov fevralın 27-də mərkəzi televiziya ilə çıxış edərək milli mənsubiyyəti vurğulayaraq iki azərbaycanlı gəncin qətlə yetirilməsi haqda məlumat verdi. Bu çıxış mümkündür ki, katalizator rolunu oynadı”.

F.Bobkovun bu görüşlə bağlı adı çəkilən kitabında Sumqayıt hadisələri haqqında da maraqlı faktlar vardır. Heç şübhəsiz ki, 1988-ci il fevralın 27-29- da Sumqayıtda əvvəlcədən hazırlanmış plan üzrə törədilən iğtişəş həmin dövrdə həyata keçirilən məqsədyönlü təxribatların kulminasiyası idi. Baş katib M.Qorbaçovun S.Kaputikyanla Z.Balayanı qəbul etməsi və Əsgəranda öldürülənlərin məhz azərbaycanlı olmaları haqda rəsmi məlumat hər iki tərəfə qızıqsındırıcı təsir göstərdi.

İğtişəşlərdən bir neçə gün əvvəl 100-dən çox saqqallı və qara gödəkcəli erməni millətindən olan təxribat qrupu Sumqayıta göndərilmişdi. Şəhərin “Dalğa” və “Sumqayıt” mehmanxanalarında yerləşdirilmiş və şərti olaraq “Nalyotçik” adlandırılan qrupun üzvləri olan ermənilər fevralın 27-də küçələrə çıxaraq əhali arasında milli zəmində iğtişəşlərin həyata keçirilməsi üçün iş aparmağa başladılar. Halbuki hadisələr ərəfəsində və hadisələr baş verən gün Sumqayıt şəhərində və nümayəndəsi yaşayırdısa, 1970-ci ildə ətrafında SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunları və ordu birləşmələrinin kifayət qədər canlı qüvvəsi və texnikası olsa da, onlar tərəfindən vəziyyətin nəzarət altına alınması üçün vaxtında qabaqlayıcı tədbirlər görülmədi. Niyə? Bu sual indi hamıya gün kimi aydındır. Etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətini həyata keçirmək üçün Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistanla birləşdirmək ideyasını hərbi vasitələrlə reallaşdırmaq, eləcə də Ermənistandan azərbaycanlıları zorakılıqla deportasiya etmək üçün zəmin hazırlanırdı.

Bakının 25 kilometrliyində yerləşən, çoxmillətli Sumqayıt şəhərinin əhalisi 1988-ci ildə 258.200 nəfər idi. 1949-cu ildə şəhər statusu almış Sumqayıtın iri sənaye, mədəniyyət, elm mərkəzinə çevrilməsində keçmiş SSRİ-nin müxtəlif regionlarından gəlmiş xalqların nümayəndələrinin xidmətləri vardır. Bu şəhər əhalisinin milli tərkibində də özünü göstərmişdir. Belə ki, 1959-cu ildə burada 10-dan artıq millətin onların sayı 15-ə, 1979-cu ildə 77-yə, 1989-cu ildə isə 81-ə çatmışdı. Buna baxmayaraq

şəhər əhalisinin mütləq əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edirdi. 1979-cu ildə əhali siyahıyaalınmasının nəticələrinə görə azərbaycanlılar şəhər əhalisinin 68,8 faizini, ruslar 18 faizini, ermənilər 6,7 faizini təşkil edirdilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə Ermənistandan qovulan azərbaycanlıların bir qismi Sumqayıta üz tutmuş, burada məskunlaşmışdı. O zamanadək Ermənistanın 20 rayonundan təkcə Sumqayıta 18 min 330 nəfər qaçqın və ya 3030 ailə gəlmişdi. Sıralarında 4 rus ailəsinin olduğu qaçqınların çoxu küçələrdə evsiz-eşiksiz qalmışdı.

Yaranmış gərgin şəraitdə, ermənilər tərəfindən qabaqcadan hazırlanmış plan əsasında və onların bilavasitə iştirakı ilə fevralın 28-29-da Sumqayıtda baş verən kütləvi iğtişəşlər nəticəsində 26 erməni, 6 azərbaycanlı qətlə yetirildi. Bədən xəsarəti alan 198 nəfərin 87 nəfəri xəstəxanaya yerləşdirildi. 60 mənzil qarət edildi, 14 av- tomaşın yandırıldı, 8 avtomaşın zədələndi, 16 ticarət obyektinin şüşələri qırıldı.

Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyinin 17 avtomaşını əzildi.

O zaman SSRİ prokurorluğunun ilkin istintaq-əməliyyat qrupunun üzvü olmuş Vladimir Kaliniçenko və digərləri çıxış edərək Sumqayıt hadisələrinin erməni lobbisinə xidmət edən SSRİ rəhbərliyinin sifarişi ilə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən erməni terrorçu dəstələrinin iştirakı ilə təşkil olunduğunu, bu səbəbdən də iğtişəşlərin təşkilatçılarından heç kimin məsuliyyətə cəlb olunmadığını bildirmişdir.

Ermənistan və erməni lobbisi dairələri tərəfindən Sumqayıt hadisələri qəsdən Azərbaycana qarşı təbliğat və dezinformasiya məqsədilə istifadə edilsə də, Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi tədbirlər, aparılmış obyektiv və faktlara söykənən istintaq materialları ilə həmin iğtişəşlərin məhz erməni millətçiləri və onların havadarları tərəfindən öz məkrli niyyətlərinə nail olmaq məqsədilə təşkil edilərək törədilməsi kifayət qədər və təkzibedilməz faktlarla sübuta yetirilmişdir. Baş Prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti əməkdaşlarından ibarət istintaq-əməliyyat qrupu tərəfindən Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar istintaq zamanı müəyyən edilmişdir ki, 1988-ci il fevralın 28-29-da Sumqayıtda evlərinə hücum edilən, ermənilər “Krunk” təşkilatına pul ödəməyən ermənilərdir.

Bununla yanaşı, istintaqla 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında ermənilər tərəfindən Sumqayıt şəhərindəki əmanət kassalarından əmanətlərin kütləvi şəkildə çıxarılması müəyyən olunmuşdur. 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında, yəni, Sumqayıtda kütləvi iğtişəş baş verməzdən əvvəl şəhərdə fəaliyyət göstərən 14 əmanət kassasından milliyətcə erməni olan 84 əmanətçi tərəfindən 143 min 64 rubl məbləğində əmanətlər götürülmüş və həmin aylarda şəhərdə fəaliyyət göstərən poçt bölmələrindən Ermənistanla çoxsaylı telefon danışqları aparılmış, pul köçürmələri edilmişdir. Faktlar sübut edir ki, törədilmiş talanlar təsadüfi olmamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, talanlar başlamazdan əvvəl şəhərdə yaşayan imkanlı ermənilərin əksəriyyəti Sumqayıtı tərk etmiş, şəhərdə qalan imkansız ermənilərin bəziləri zərər görmüşdülər. Erməni millətçilərinin tarixində ermənilərin bu üsuldən istifadə etdikləri haqqında kifayət qədər tutarlı faktlar mövcuddur.

Yəni Sumqayıtda da baş verəcək hadisələr əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanmış və yerli ermənilər xəbərdar edilmişdi. Bununla yanaşı, baş vermiş talan və qətlərdə erməni millətindən olanlar xüsusi tapşırıqla “fəallıq” göstərmiş, öz millətindən olanlara amansızlıq etmişlər. Sonradan istintaqla müəyyən edilmişdir ki, iğtişəşlərin təşkilatçılarından biri milliyətcə erməni Eduard Qriqoryan olmuşdur. Belə ki, istintaq materiallarının araşdırılması zamanı bir sıra mühüm məqamlar ortaya çıxıb. Sənədlər təsdiq edir ki, Eduard Qriqoryan və onun rəhbərlik etdiyi qrup iğtişəşlər zamanı daha çox qəddarlıq edərək 6 erməni qətlə yetirmişdir.

Erməni millətindən olan Sumqayıt şəhər sakinlərinin öldürülməsinə görə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan 1989-cu il dekabrın 22-də hökm oxunduqdan sonra-SSRİ mövcud olduğu zaman – 1991-ci il avqustun 26-da Yerevan şəhər 1 sayılı istintaq təcridxanasına köçürülmüş, sonradan azadlığa buraxılmış və hazırda Ermənistanın xüsusi xidmət orqanlarının himayəsi altında üçüncü ölkənin ərazisində yaşamaqda davam edir.

Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar istintaq qrupu tərəfindən toplanmış materialların qiymətləndirilməsi və təhlili təsdiq edir ki, Sumqayıtdakı iğtişəş Azərbaycanı qarşı Ermənistan xüsusi

xidmət orqanları və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil edilmiş xüsusi bir plan olmuşdur. SSRİ dövründə foto-video çəkilişə xüsusi nəzarət və senzura tətbiq olunmasına baxmayaraq, Sumqayıtda hadisələrinin əvvəlindən axırınacan foto-video çəkilişi aparılmış və Mərkəzi televiziya vasitəsilə erməni mənşəli Henrix Borovikin aparıcısı olduğu “Vzqlyad” adlı proqramda iki dəfə göstərilmiş, sonra isə SSRİ ərazisindən çıxarılarq erməni lobbi təşkilatları vasitəsilə anti-Azərbaycan kampaniyasının tərkib hissəsi kimi dünyada yaymışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Sumqayıt hadisələrini təhlil edərək demişdir: “Heç kim üçün sirr deyil ki, Sumqayıt hadisələrini erməni millətçiləri törətmişdilər. Bu, onların təxribatı idi və orada ən çox qəddarlıq göstərən erməni millətindən olanlar idi. Məqsəd də aydındır ki, bu hadisədən istifadə edib Azərbaycana qarşı əsassız iddialar irəli sürülsün və ondan sonra azərbaycanlılara qarşı soyqırımını əsaslandırılınsın”.

*Elçin ƏHMƏDOV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru, siyasi
elmlər doktoru
“Xalq qəzeti”. 2022-ci il. 1 mart. - S.5.*

“Sumqayıt şəhərində törədilən qanlı hadisələr Azərbaycana qarşı öncədən planlaşdırılmış təxribat idi”

Ermənistan Xarici İşlər Nazirliyinin Sumqayıt hadisələri ilə bağlı yaydığı tamamilə əsassız və yalan dolu iddialar tərəfimizdən dəfələrlə cavablandırılıb. Növbəti dəfə vurğulayırıq ki, 1988-ci il fevralın sonlarında Azərbaycan SSR-in Sumqayıt şəhərində törədilən qanlı hadisələr Azərbaycana qarşı öncədən düşünülmüş və planlaşdırılmış təxribat idi.

AZƏRTAC xəbər verir ki, bu sözləri Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi Mətbuat xidməti idarəsinin rəisi Leyla Abdullayeva Ermənistan XİN-in Sumqayıt hadisələri ilə bağlı bəyanatının şərh edilməsinə dair KİV-in sualını cavablandırarkən deyib.

L.Abdullayeva deyib: “Xatırladıq ki, SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən baş vermiş hadisə ilə bağlı cinayət işi açıldı, istintaq aparıldı, nəticədə iğtişəşlərin icraçıları və əlbir olan şəxslər, həmçinin ümumi sayı 32 nəfərdən ibarət qurbanlar müəyyən edildi. Qeyd etmək istərdik ki, hadisə qurbanlarının 6 nəfəri azərbaycanlı idi. Ermənistan XİN-in diqqətinə çatdırırıq ki, hadisələrin səbəbkarı, yürüşə başçılıq edən, 6 nəfəri öldürən və erməni millətindən olan 3 qadına təcavüz edən şəxs milliyyətə erməni Eduard Qriqoryan olub. Onun barəsində Sumqayıtda ya-şayan ermənilərin çoxsaylı şahid ifadələri toplanıb. Məhkəmənin qərarı ilə 12 il azadlıqdan məhrum edilən E.Qriqoryan cəzasını çəkmək üçün Ermənistana köçürülüb və daha sonra dan azadlığa buraxılıb. 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar məhkəmə prosesinin nəticələri ilə bağlı təqsirkar bilinən 92 nəfər barəsində həbs cəzası verildi, həmçinin bir nəfər ölüm cəzası aldı. Müqayisə üçün onu da qeyd etmək istərdik ki, 1980-ci illərin sonlarında Ermənistan SSR-də azərbaycanlıların tarix boyu sıx yaşadıkları rayonlardan zorla qovulması zamanı 217 azərbaycanlının ölümündə təqsirli olanlar barəsində heç bir tədbir görülmədi”.

XİN-in Mətbuat xidməti idarəsinin rəhbəri qeyd edib ki, Azərbaycanın 20 faiz ərazisini otuz ilə yaxın müddətdə hərbi işğal altında saxlayan Ermənistan öz təcavüzkar siyasəti çərçivəsində çoxsaylı müharibə və insanlıq əleyhinə cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımını törədib. Lakin bu cinayətləri törədənlərdən heç kim bu günədək hüquqi məsuliyyətə cəlb olunmayıb. “Ermənistan XİN-ə xatırladı- rıq ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq səviyyədə tanınmış suveren ərazisinin bir hissəsində Ermənistanın onilliklər boyu davam edən hərbi işğalına son qoyub və ərazi bütövlüyünü təmin edib. İşğal faktorunun aradan qaldırılması ilə hazırda bölgədə yaranan yeni, əməkdaşlıq və sülh quruculuğu imkanlarından faydalanmaq əvəzinə yalan, əsassız və düşmənçilik təşviq edən bəyanatların verilməsi Ermənistanın əsl niyyətini nümayiş etdirir. Nə qədər ki, Ermənistan hakimiyyəti yalan üzərində qurulan barışmaz mövqe nümayiş etdirəcək, təəssüf ki, bir o qədər erməni xalqı sülh və rifahdan məhrum olacaq”, - deyərək əlavə edib.

Leyla Abdullayeva,
Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin
mətbuat xidmətinin rəhbəri.
“Azərbaycan”. 2022-ci il. 1 mart.- S.2.

Sumqayıt: Ermənilərin hiylə zəncirinin qırılan halqası

SSRİ-nin dağıdılması üçün milli zəmində törədilən təxribatların təşkilində təcrübə qazanan ermənilərin növbəti «etnik poliqonu» bu şəhər oldu

1988-ci il fevralın 19-dan etibarən İrəvanda «Ermənistanı türklərdən təmizləməli!», «Ermənistan yalnız ermənilər üçündür!» çağırışları ilə başlanan kütləvi mitinqləri davam etdirən keçmiş Dağlıq Qarabağ Vilayətində məskunlaşan azğınlaşmış ermənilər əvvəlcədən hazırladıqları planlarını Sumqayıtda həyata keçirdilər. Keçmiş SSRİ-nin Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin (DTK) erməni gizli kəşfiyyat idarəsi ilə birgə hazırladıqları Sumqayıt hadisələri Azərbaycan torpaqlarını zəbt etməyə yönəlmiş təxribatın tərkib hissəsi idi. Xankəndidə başlayan, erməni millətçilərinin Azərbaycan torpaqlarını özünüküləşdirmək planlarının ilk addımları olan «Miatsum» çağırışları tədricən genişləndi.

Keçmiş Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan ərazilərində erməni millətçiləri bu yerlərin əsl sakinlərinə qarşı Səlib yürüşünə başladılar. Azərbaycanlıların tarixi abidələri dağıdıldı. Yerli əhali doğma yerlərindən zorla qovulub, çıxarıldı. Daşnakların müxtəlif yerlərdə həyata keçirdikləri şovinst təxribatları bir neçə millətin nümayəndələrinin illərdən bəri qardaşlıq ailəsində yaşadıkları Sumqayıta istiqamətləndirildi. Soydaşlarımızın Qərbi Azərbaycandan kütləvi şəkildə çıxarılma prosesi ilə paralel olaraq Sumqayıt hadisələri törədildi. Xatırladaq ki, o dövrdə sovetlərin ərazisində milli münaqişələr zəminində törədilən Sumqayıt hadisələr yeganə hal deyildi. Azərbaycanda Dağlıq Qarabağ, Gürcüstan da Abxaziya, Cənubi Osetiya münaqişələri, Pribaltika hadisələri, Moldovada Dnestryanı münaqişəsi, Tacikistanda vətəndaş müharibəsi kimi təxribatlar nəticəsində 1991-ci ilin dekabrında SSRİ dağıldı.

... Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanla birləşdirilməsi üçün zəmin hazırlayan ermənilərin baş ideoloqu, yenidənqurma illərində ermənipərəst Mixail Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri, akademik Abel Aqanbekyan 1987-ci il noyabrın 17-də Parisdə Erməni Fransa İnstitutunun və Erməni Veteranları Assosiasiyasının SSRİ-nin rəhbərinin şərəfinə təşkil edilən mərasimdə ümumerməni arzusunu açıqladı. Mixail Qorbaçova «Mən istərdim ki, respublikanın şimali-qərbində yerləşən Qarabağ Ermənistanın olsun. O, Azərbaycana nisbətən Ermənistanla daha çox bağlıdır. Mən bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm. Ümidvaram ki, yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problem öz həllini tapacaqdır» sözləri ilə müraciət edən müşavir daşnakların əbədi arzusu olan «böyük Ermənistan» ideyasının gerçəkləş-dirilməsi üçün ilk addımı atdı. Mixail Qorbaçovun erməni əsilli arvadı Raisa Qorbaçovanın təhriki və yardımı, millətçi Zori Balayanın, Silva Kapitukyanın rəhbərliyi ilə hazırlanan plana uyğun müxtəlif millətlərin birgə yaşadıkları beynəlmiləl, gənclik şəhəri olan Sumqayıt hədəf seçildi. Sumqayıtın 70 illiyi münasibətilə keçirilən mərasimdə o dövrdə baş verənləri xatırlayan Pre-zident İlham Əliyev ermənilərin xəyanətkar siyasətlərinin məqsəd və məramını da açıqladı: «1987-ci ildə Heydər Əliyev vəzifədən gedəndən sonra iki həftə keçməmiş erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanla vermək haqqında beynəlxalq mətbuatda və sovet mətbuatında məsələ qaldırılmışlar. Artıq Dağlıq Qarabağda separatçı meyillərə elə bil ki, yaşıl işıq yandırıldı. Heydər Əliyev vəzifədən gedəndən 3 ay sonra Sumqayıt hadisələri baş vermişdir. Sumqayıt hadisələri də məkrli planın tərkib hissəsi idi. Plan ondan ibarət idi ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdən getsin.» Sonrakı illərdə aparılan təhqiqatlardan aydın oldu ki, milli zəmində qarşıdurma və qırğın törətmək üçün Sumqayıtın seçilməsi təsadüfi deyilmiş. Müxtəlif millətlərin birgə yaşadıkları Sumqayıt «etnik savaş poliqonu»na çevirmək üçün münbit şərait mövcud olduğundan təxribatı həyata keçirmək daha asan olardı.

Milliyətcə erməni olan, hadisələr zamanı erməniləri qətlə yetirən, 3 dəfə məhkum olunan Eduard və Albert Qriqoryan qardaşlarının təşkilatçılığı ilə Sumqayıt hadisələri törədildi. 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıt şəhərində baş vermiş məlum hadisələrin fəal iştirakçılarından olan Eduard Qriqoryan gəncləri ətrafına cəmləşdirib onlara rəhbərlik edərək, «ermənilərə ölüm», «ardımca» və sair çağırışlarla əvvəlcədən hazırlanmış siyahıya əsasən erməni millətindən olan şəhər sakinlərinin evlərinə hücumlar təşkil etdi. Ermənilərin öldürülməsində, evlərin talan edilib, yandırılmasında, millət lərarası münasibətlərin qızışdırılmasında fəallıq göstərən, hamının «Edik» kimi tanıdığı təxribatçı Eduard Qriqoryan olsa da, günahkar kimi cəzalandırılan, hadisələrin əsl mahiyyətini dərk etməyərək, ümumi axına qoşulan azərbaycanlı gənclər oldu. Rus əsilli hakimlərin əlüstü keçirdikləri «şou»

təsəvvürü yaradan məhkəmənin hökmü ilə günahı olmayan Əhməd Əhmədov adlı Sumqayıt sakini güllələnməyə məhkum edildi. Taleh İsmayılov 15 il azadlıqdan məhrum edildi. Digər sumqayıtlı Elçin Gəncəliyev istintaq zamanı verilən işgəncələrə tab gətirməyərək intihar etdi. Nəticədə 3 minə yaxın günahsız Sumqayıt sakini həbs edildi. Onlardan 400-ü inzibati məsuliyyətə cəlb edildi. 94 nəfər barəsində isə cinayət işi açıldı. Sumqayıt hadisələri zamanı 32 adam həlak olmuş, 400 nəfər xəsarət almış, 200-dən artıq mənzil talan edilmiş, 50-ə qədər mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40 maşın zədələnmişdir. Ermənilərin fitvası və əlləri ilə öldürülənlər isə şovinist, terrorçu, separatçı «Krunq» və «Qarabağ» təşkilatlarına pul verməkdən imtina edən ermənilər idi. Əsl qatil E. Qriqoryan isə guya, azadlıqdan məhrum edilərək Ermənistanı təhvil verildi.

Az müddətdən sonra sərbəst buraxıldı. Sonradan araşdırılan arxiv materiallarından məlum olmuşdur ki, Dağlıq Qarabağ separatçılarının emissarları, SSRİ DTK-nın agentləri olan Sarkisyan, Osipov (Osipyanyan) adlı ermənilər, Sumqayıt hadisələrində fəal iştirak etmiş digər sovinistlər həmin hadisələrdən dərhal sonra Orta Asiya respublikalarına ezam olunmuşlar.

Bu agentlərin izləri sonradan Özbəkistan və Qırğızıstandakı hadisələr zamanı aşkar olunmuşdur. Sumqayıtda, Fərqanədə, Oşda və keçmiş SSRİ-nin digər yerlərində etnik zəmində baş vermiş hadisələrdən aydın olur ki, oxşar təxribatlar eyni mərkəzdən təşkil və idarə edilmişdir.

Beləliklə, hələ XX əsrin əvvəllərində görkəmli publisist Ömər Faiq Nemanzadənin 1906-cı ildə «İrşad» qəzetində dərc olunan məqaləsindəki «Ermənilər, necə olursa-olsun özlərinin Ermənistan yaratmaq planlarını mütləq həyata keçirəcəklər və məqsədə nail olmaq üçün bizi Yerevandan, Qarabağdan, Qarsdan qovub çıxartmağa cəhd göstərəcəklər. Biz bilməliyik və unutmamalıyıq ki, ermənilər istənilən alçaqlığa hazırdırlar. Onlar təxribatlara əl ataraq, müsəlmanları özlərinə qarşı qalxmağa təhrik edəcək, bilərəkdən böyük itkilərə yol verəcək, sonra da bütün Avropaya özlərini yazıq, məzlum, iztirablı bir xalq kimi göstərmək üçün ah-nalə çəkərək zarıyaçaqlar. Onlar öz cinayətləri üçün təcrid plan hazırlayacaq və onu həyata keçirmək üçün yollar arayacaqlar» sözləri Sumqayıt hadisələrinin, 20 Yanvar faciəsinin, Xocalı soyqırımının timsalında özünü doğrultdu.

Sonra erməni millətçiləri təxribat maşınlarını işə salaraq azərbaycanlıları barbar, qəddar, qaniçən millət kimi qələmə verdilər. Beləliklə, Azərbaycan torpaqlarının işğalı ilə bağlı planın ilk hədəfi Sumqayıt hadisəsi oldu. Səbəb isə bu idi ki, guya ermənilər Azərbaycanın tərkibində təhlükəsiz şəraitdə yaşaya bilmirlər. Buna görə də Dağlıq Qarabağ Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanı birləşdirilməlidir. Ermənilərdən ibarət «Sumqayıt qurbanları»nın xatirəsini «əbədiləşdirmək» üçün Xankəndidə əvvəlcədən hazırlanan abidəni ucaltmaqla Azərbaycan xalqının simasında «vəhşi» millət obrazını formalaşdıran ermənilər unudular ki, haqqın, zülmün səsini heç bir silahın gücü ilə susdurmaq olmaz.

44 gün davam edən İkinci Qarabağ müharibəsində qazandığı Zəfəri ilə tarixi ədaləti bərpa edən Azərbaycan xalqı Sumqayıt hadisələrini, 20 Yanvar qırğınlarını, Xocalı soyqırımını törədən ermənilərə, işğalçılara havadarlıq edən imperiyaya layiq olduqları cavab döyüş meydanında, mərdimərdanə verdi. Hiyləgər, məkrli ermənilərdən fərqli olaraq Azərbaycan xalqı gücünü, qüdrətini təcavüzkarı diz çökdürməklə göstərdi, erməni vandalizmini açıq-aşkar dünyaya bəyan etdi.

Fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın (Ata): «Ermənilər fikirlərini, niyyət və duyğularını gizli saxlayan, hiyləgər, kələkbazdırlar. Dünən onlara həyan olan, yardım edən insanlara bəd ayaqda köməklik göstərməz, nankorluq edərlər» sözlərini real həyatda erməni məkrinə üstün gəlməklə bildirən xalqımız erməni vandallarının Azərbaycanda törətdikləri qəddarlıqları nəyani olaraq xarici qonaqlara göstərir.

Məğlub olsalar da erməniizmin mahiyyəti olan hiyləgərliklərini təxribatları ilə davam etdirən nikollar və onların tör-töküntülərinin xəbislikləri həmişə olduğu kimi Vətən müharibəsində də özlərinə qənim oldu. Çox təəssüf ki, etdikləri xəyanətlərdən nəticə çıxarmaq bu millətin xarakterində yoxdur və olmayacaq da. Alman səyyahı Alferd Kertenin «Türklərlə iş görəndə sözlə danışmaq kifayətdir, müqavilə bağlamağa da ehtiyac yoxdur... Əgər yunanla iş görmək istəyirsinizsə, mütləq müqavilə bağlayın, erməni ilə belə bir fikriniz olarsa, onda heç bir sənədləşmə aparmağın əhəmiyyəti yoxdur, sadəcə şərəfə rast gələcəksiniz. Erməni ilə rastlaşmaq təhlükəlidir, onu yuxuda görmək də xeyir gətirmir» sözləri ilə tanış olanlar fars şairi Sədi Şirazinin bu sözlərini unutmazlar: «Erməni yer üzünün ilanı, insanlığın düşmənidir.»

Xuraman İsmayılova.
“İki sahil”. 2022. 1 mart. - S.7.

Ermənilərin Sumqayıt təxribatı həqiqət aynasında

1988-ci ilin fevralında ermənilər öz əlləri ilə Sumqayıtda törətdikləri iğtişaşları hələ də gündəmdə saxlamağa çalışırlar. Onlar haray-həşir salıb, həmsoylarının milli mənsubiyyətə görə öldürüldüyünü haqsız olaraq iddia edirlər. O zaman “məzlum” xalqın xüsusi xidmət orqanları, Moskva rəsmiləri və ermənilərə işləyən sovet KİV-i vasitəsilə hadisələrin əsl mahiyyətini ustalıqla təhrif edər, yanlış məlumatları yaya və bununla da dünya ictimaiyyətini çaşdırmağa çalışmışdılar. Lakin çox keçmədən təkzib olunmaz faktlarla sübut edildi ki, Sumqayıt olayları Qorbaçov, Aqanbekyan, Yazov və digərlərinin timsalında sovet imperiyası rəhbərliyinin Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistanın tərkibinə qatmaq üçün düşünülmüş məkrli planlarının tərkib hissəsi olmuşdur.

Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar keçmiş SSRİ Prokurorluğunun İttifaqın müxtəlif respublikalarından və hüquq-mühafizə orqanlarından ezam olunan 200-ə yaxın müstəntiq və bir o qədər də əməliyyatçıdan ibarət istintaq-əməliyyat qrupu böyük həcmdə material toplamış, araşdırmış və bir çox şəxslər məsuliyyətə cəlb edilmişdilər. Lakin istintaqın lap əvvəlindən zərərçəkənlərin yalnız ermənilər, təqsirkarların isə azərbaycanlılar olması barədə irəli sürülmüş doqmatik fərziyyə istintaqın birtərəfli və kifayət qədər qərəzli aparılmasına, onun müəyyən siyasi sifarişi yerinə yetirməsinə səbəb olub.

Sumqayıt hadisələrinin canlı şahidlərindən aldığımız müsahibələrdə bu məsələyə bir daha aydınlıq gətirilir. Şakir Həsənov, “Aztermoizol” ASC-nin sədri:

– Dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev 2019-cu il noyabrın 21-də Sumqayıt şəhərinin 70 illiyinə həsr olunmuş tədbirdəki nitqində sözügedən hadisələrin mahiyyətinə, ermənilərin qanlı aksiyalarının, əslində, nəyə xidmət etdiyinə aydınlıq gətirmiş və bəyan etmişdir ki, sovet dönəmində – ötən əsrin 88-ci ilində, fevralın son günlərində törədilmiş Sumqayıt hadisələri məhz Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılmasına və keçmiş SSRİ-nin dağıdılmasına təkan verəcək vasitələrdən biri kimi düşünülmüşdü.

Bir sumqayıtlı kimi, həmin hadisələri bütün məqamları ilə xatırlayıram. Öncə onu deyim ki, əgər olayları ermənilərin iddia etdikləri kimi, azərbaycanlılar təşkil etmişdilsə, onda necə olub ki, “məzlum” xalqın nümayəndələri ilə bərabər, 6 nəfər soydaşımız da öldürülüb? Burada məntiq yoxdur. Fakt budur ki, iğtişaşları məhz “Nalyotçik”lər – SSRİ-nin və Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları, özü də “uğur”la həyata keçiriblər. Dərhal da böhtan xarakterli təbliğat mexanizmi işə salınıb. Erməni millətçiləri dünya ictimaiyyətinə azərbaycanlıları başkəsən, bandit və quldur kimi qələmə verməyə çalışıblar. Lakin ermənilərin iftira dolu böhtanları, gec də olsa, ifşa edilib. Sumqayıtda baş verən hadisələrdə əsl günahkarların kim olduğu sübuta yetirilib.

İstintaqın ilkin mərhələsində Sumqayıtda Z.Ağababayan, E.Misesov, N.Qriqoryan, K.Tamrazyan, D.Ağacanyan, D.Ambartsumyan həbs edilmişdilər. Bu haqda SSRİ Daxili İşlər naziri Vlasova teleqram vurulmuşdu. Nazir Rusiyanın ayrı-ayrı bölgələrindən erməni millətindən olan bir neçə təhqiqatçını təcili olaraq Sumqayıt ezam etmiş və istintaq materialları azərbaycanlı müstəntiqlərin əlindən alınaraq, onlara verilmişdir. Bir neçə gündən sonra isə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşlarının göstərişi ilə istintaq işinə xitam verilmişdir. Cinayətkarlar azad olunmuş və Sumqayıtı tərk etmişlər.

Biz haqlı olaraq, Serj Sarkisyanı Xocalı soyqırımında ittiham edirik. Artıq bir çox xarici ölkələrin nüfuzlu təşkilatları və beynəlxalq qurumları onun Xocalıda cinayət törətdiyinə, əlinin qana bulaşdığına inanırlar. Sarkisyanın əli Sumqayıtda yaşayan ermənilərin qanına bulaşmasa da, onun həmin hadisələrin də əsas təşkilatçılarından biri olduğu məlumdur. Hüquq-mühafizə orqanlarının arxiv materiallarından bəlli olur ki, Sumqayıt sakini olan cinayətkar Eduard Qriqoryan 1988-ci ilin əvvəllərində Stepanakertdə, sonradan Ermənistanın prezidenti olmuş

Sarkisyanla, “Krunk” cəmiyyətinin fəalları Manucarov və Dədəmyanla görüşmüşdür. Görəsən, qatı millətçi və heç bir kompromisə getməyən Serj Sarkisyanın tüfeyli həyat sürən keçmiş məhbüs Ediklə Stepanakertdə nə işi ola bilərdi? Cavab aydındır: Qarabağ məsələsi düyünə düşmüşdü və bu düyünü açmaq üçün Sumqayıt variantından istifadə etmək lazım idi. Eyruz Məmmədov, Əməkdar jurnalist: – Sumqayıtda baş verən hadisələrin tədqiqatı ilə 34 ildir ki, məşğul oluram. Bu mövzuda bir sıra kitablarım çap edilərək türk, rus, alman, ingilis, ispan dillərinə tərcümə olunub. Həmçinin “Sumqayıtın əks-sədəsi” tammetrajlı, “Sumqayıtın əks-sədəsi-2” 5 seriyalı və “Sumqayıt” adlı sənədli filmlərin ssenari müəllifiyəm. Yazdıqlarımın əsasını o zaman məhz gördüklərim və sonrakı dövrlərdə

araşdırdığım faktlar təşkil edir. Sübut edilib ki, 1988-ci ildə Sumqayıtda təxribat əsas təşkilatçıları SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi, erməni kəşfiyyat orqanları və "Daşnaksütyun" partiyasının ekstremist dəstələri olublar. Maraqlı burasıdır ki, Sumqayıtda baş verən hadisələrdən bir neçə gün əvvəl Moskvadan buraya 36 nəfər DTK əməkdaşı göndərilmişdi. Yerli agenturanın verdiyi məlumata görə, Sumqayıtda iğtişaşlar törətmək üçün şəhərə erməni ekstremist qrupları daxil olurdu. Bu haqda Moskvadan gələn nümayəndələrə məlumat verildiklə, onlar yerli orqan işçilərinə hadisələrə müdaxilə etməyi qadağan etmişdilər. Təşkilatçılar Sumqayıtda planlaşdırılan təxribatları şərti "Nalyotçik" ("basqınçı") kodu altında həyata keçiriblər.

İstintaqa təqdim olunmuş arxiv materialları arasında bu barədə müvafiq sənədlərə rast gəlmək müm- kündür. Əməliyyat işinin 146-147-ci səhifələrindəki siyahıdan aydın olur ki, Sumqayıtda iğtişaşları törədənlərə və onlara qoşulan yetkinləşməmiş gənclərə 40 nəfərlik erməni ekstremist qrupu rəhbərlik edib. Məhz onlar kütləvi iğtişaşları eynilə nəzərdə tutulduğu kimi həyata keçiriblər. Müdhiş "ssenari"nin müəllifləri izi azdırmaq üçün 5 nəfər ermənini qətlə yetirmiş və bir neçə erməni qızını zor- lamış Eduard Qriqoryanı baş təşkilatçı kimi qələmə veriblər. Əslində isə "Paşa" ləqəbli bu cani olayların icraçısı rolunu oynayıb. Təsadüfi deyil ki, o, həbs edildikdən bir müddət sonra azadlığa buraxılıb və hazırda Moskva ətrafındakı bir evdə keif içində yaşamaqdadır. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, Sumqayıt hadisələri qabaqcadan düşünülmüş və planlaşdırılmış bir aksiya idi.

Belə faktlar çoxdur. Erməni təşkilatları "baş rol"un ifaçısı, cinayətkar E.Qriqoryanı ağır cəzadan da qurtara biliblər. Moskva Məhkəməsi hadisə iştirakçısı Əhməd Əhmədov haqqında ölüm hökmü çıxarıb və hökm yerinə yetirilib. Ancaq qətlərin əsas icraçısı E.Qriqoryana vur-tut 12 il iş verilib və bir müddət sonra o, Ermənistanı "ətap" olunaraq azadlığa buraxılıb. Digər şahidlər də Sumqayıt hadisələrinin ermənilərin təhriki ilə həyata keçirilən məkrli oyun olduğunu təsdiqləyirlər. Şahid Allahverdi Qasimovun sözlərinə görə, Azərbaycan dilində səlis danışa bilən Edik avtovağzalda bir neçə gənci toplayaraq onlara Qafandan yenidən gəldiyini və orada azərbaycanlı qadınların elektrik dirəklərinə mızla vurulduğunu deyərək, ermənilərə nifrət hissi aşılayıb. Qətlərin törədildiyi bütün ünvanlara da dəstənin başında özü yollanıb. Amma dövlət ittihamçısı onun üçün ömürlük cəza istəsə də, bu, qəbul edilməyib. Kütləvi iğtişaşlarda iştirak, zorlama, qətl, qarət, milli ədavətin qızıqdırılması ittihamları ilə mühakimə olunan E.Qriqoryan cəmi 12 il iş alıb. Çünki SSRİ Prokurorluğuna əsl həqiqəti ört-basdır etmək tapşırığı verilmişdi. Beləcə, Sumqayıtda keçirilmiş məhkəmə proseslərində azərbaycanlılara qarşı açıq-saçıq qərəz nümayiş etdirilib.

Hadisələrin iştirakçısı olmuş Nəcəfov soyadlı gənc isə istintaqda demişdi: "Qriqoryan tərəfindən təşkil olunmuş dəstə Emma adlı erməni dərzi qadının 512 saylı evinə soxuldu, dərhal qadını lüt so- yundurdular və Edik onu bu vəziyyətdə, saxtanın qılınc kimi kəsdiyi küçəyə çıxartmağı təklif etdi. Sonra onun rəhbərliyi ilə Emma vəhşicəsinə öldürüldü. Ardınca Qriqoryan öz dəstəsi ilə 1-ci mikrorayonda M.Petrosyanın mənzilinə daxil oldu, müqavimət göstərmək istəyən mənzil sahibinə başından zərbə endirərək halsız vəziyyətə saldı". Şahidlər bildiriblər ki, əvvəllər üç dəfə məhkum olunmuş amansız Eduard Qriqoryan öz ətrafına topladığı "dost"ları ilə asanlıqla ümumi dil taparaq, quldurluq və soyğunçuluq etmək üçün yaxşı fürsət yarandığını deyib və onları mitinqlərin keçirildiyi meydana aparıb.

Orada yenə də özünü Qafandan qaçıb gəlmiş azərbaycanlı kimi təqdim edərək, ermənilərin orada dinc azərbaycanlı əhalini qırdıqlarını, özlərinin isə bir maşın meyit gətirdiklərini söyləyib. "Qana – qan!" kimi təxribatçı şüarlarla hamını intiqama səsləyib. Hədəf isə "Qarabağ" komitəsinə və "Krunk" cəmiyyətinə ianə verməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadıkları mənzillər olub.

Sumqayıt hadisələrindən 34 il keçir. Ermənilər hələ də özlərinin törətdikləri həmin təxribatdan bəhrələnmək istəyirlər. Amma hədəf yerə, çünki kimin kim olduğu bu gün artıq bütün dünyaya məlumdur. Azərbaycanın informasiya blokadasına salındığı və haqqımız da hər cür böhtanın, hərzə- hədyanın yayıldığı dövəmlər çoxdan arxada qalıb. Ermənilərin həqiqətləri təhrif etmək imkanları sıfır həddindədir.

Əli Nəcəfxanlı,
şair-publisist, "Əməkdar jurnalist".
"Xalq qəzeti", 2 mart 2022-ci il.- S.7.